

„Люблю я, разумеете, Віцебск”⁴¹³

Парыж – другі Віцебск

Марк Шагал

Цяжка ўявіць сабе стары Віцебск бяз Юрыя Пэна⁴¹⁴. На працягу, бадай, паўстагоддзя віцябляне прызвычаліся бачыць свайго мастака, які сьпяшаўся да аблюбаванае ім напярэдадні мясыціны або пэрсанажа. Яны добра ведалі ягоную агульнадаступную карцінную галерэю, што была адначасна і атэльэ, і школай маляваньня, і кватэрай для самотнага Пэна. А віцябляне й Віцебск, ахутаныя сардэчнай цеплынёй, знайшлі вялікі адбітак на шмат якіх палотнах мастака.

Сам Юры Пэн ня быў паводле свайго паходжаньня віцяблянін. Ён нарадзіўся ў 60-х гадох у ціхім павятовым гарадку былое Ковенскае губэрні, які беларусы называлі Езяросы, літоўцы – Зарасай, а расейцы перайменавалі ў гонар аднаго зь імператараў у Новааляксандраўск. Не зважаючы на вылучную галечу ягоных бацькоў, што межавала з жабрацтвам, Пэн, перамагаючы вялікія цяжкасьці, трапіў у Акадэмію Мастацтваў і скончыў яе ў 1885-ым годзе, атрымаўшы за посьпехі сярэбраны мэдаль і званьне мастака. Апошняя давала Пэну права застацца ў Пецярбургу, але ён вярнуўся з сталіцы ў гэтак званую рысу аседласьці, абраўшы для свайго сталага жыхарства Віцебск. Гэты выбар ня быў выпадковы, бо, паводле ўспамінаў скульптура Заіра Азгура ў кніжцы „Незабыўнае”, Пэн гаварыў: „Люблю я, разумеете, Віцебск. І як гэты горад не любіць! Цудоўная рака! Высокія, дзе абрывістыя, а дзе пакатыя берагі... Я люблю й цэрквы Віцебску, бо яны не падобныя на смаленскія. Разумеете, я люблю партрэтнасьць

⁴¹³ Артыкул Юркі Віцьбіча „Люблю я, понимаете, Витебск” быў надрукаваны ў расейскамоўнай газэце „Новое Русское Слово” 1 верасьня 1971 г. Па-беларуску не друкаваўся. Беларускамоўны арыгінал перахоўваецца ў Фундацыі Пётры Крэчэўскага (Нью-Ёрк).

⁴¹⁴ Ігу да (Юдаль) Пэн (1854-1937).

гораду. Кожны горад павінен мець свой партрэт. А наш Віцебск сваім абліччам адрозніваецца ад другіх гарадоў”.

Прывабнасьць старадаўняга беларускага Віцебску ня толькі не засланыла, а, наадварот, спалучалася ў Пэна з гаротным жыцьцём кроўных яму габраяў, якіх было палавіна жыхароў гораду. І тут адразу згадваюцца ня гэткія ягоныя вялікія палотны, як „За ранішняй старонкай Талмуду” й „Стары рабін”, а эцюд „Сьпіна старога габрая”. На ім пададзены ззаду згорблены дзед, які йдзе пакрысе немаведама куды й немаведама чаго, склаўшы за сьпіною рукі. Ягонага твару не відаць, але досыць толькі зірнуць на сьпіну, каб адчуць па ёй нявыказны цяжар — ад плачу на рэках Вавілонскіх да плачу на рэках Расейскай імперыі. Незабывальны таксама партрэт дзяўчыны, што звар’яцела пасья беластоцкага пагрому. Досыць зірнуць ёй у вочы, каб яны перасьледавалі вас колькі дзён. І пасья гэтага ня дзівіць, калі ў Пэна ў сшытку для водгукаў наведнікаў ягонае карціннае галерэі быў запіс (цытую): „Вы мне адкрылі вочы на раней мне ня ведамае. Толькі ў вас я зразумеў, што такое „рыса аседласьці”. Сардэчны дзякуй. Ілья Рэпін”.

Калі карціны бытавога й партрэтнага жанраў былі ў Пэна пераважна габрайскія, дык пэйзажны жывапіс вылучна беларускі, прычым ня менш прачулы й дарэшткі дасканалы. А з гэтых ягоных шмат якіх пэйзажаў найбольш вылучаецца „Млын на Віцьбе”, якім захапляўся выдатны майстар беларускага пэйзажу Вітольд Бялыніцкі-Біруля. Між іншага, калі да Пэна звярчаліся ў беларускай мове, дык ён безаганна адказваў у ёй-жа, дадаючы пры гэтым: „Я думаю на габрайскай мове, але ведаю адмалку й беларускую. Я-ж зь Езяросаў, дзе шмат беларусаў”.

Напярэдадні рэвалюцыі талент Пэна, насуперак усім перашкодам, дасягнуў найбольшага росквіту. Ягоны партрэт „Дзяўчына ў белым” меў яшчэ на Парыскім Салёне 1907 году вылучны посьпех і быў набыты ведамым калекцыянэрам Жакобам. Пэн, належачы паводле манэры свайго пісьма да рэалістычнай школы, дасягнуў найбольшае дасканаласьці ў партрэтах, якія можна было сустрэць у шмат якіх музэях Расеі. Характэрна, што гэта ў яго вучыліся гэткія знаныя пасья мастакі, як Марк Шагал, Заір Азгур, Саламон Юдовін, Сорын, Мешчанінаў, Шульман, Эйдэльман ды ладна іншых.

Мастак паспрабаваў зразумець рэвалюцыю, працуючы ў 20-х гадох над гэткімі кампазыцыямі, як „Шавец-камсамolec” і „Габрай-калгасьнік”, але часткова мае слухнасьць Л. Дробаў, калі ў сваім артыкуле „Напеў гарадзкіх ускраін”, зьмешчаным у газэце

„Літаратура й Мастацтва” ад 6-га кастрычніка 1967 году, адзначае, што яны „не выходзяць за межы звычайнае ілюстрацыі”. Нарэшце ў 30-х гадах пачалося адкрытае цкаванне Пэна. Ён абвінавачваўся вульгарызатарамі ў „нацыянальнай абмежаванасці”, „габрайскім нацыяналізме”, „прапагандзе юдаізму” і „сыянісцкім трызненьні”. Перад ім рубам паставілі пытанне пра „творчую перабудову” і пераход да так званага сацыялістычнага рэалізму. Мастак апынуўся ў абставінах бадай поўнае ізаляцыі і ў сваіх апошніх змрочных карцінах „Мастак і сьмерць” і „Выскал сьмерці” бы прадбачыў сваю собскую страшную сьмерць.

У 1937 годзе ўвесь Віцебск нечакана ўскаланула жудасная вестка, што ягонага мастака Юрыя Пэна знайшлі забітым у ягонай кватэры на Гогалеўскай вуліцы. Забілі яго ня з мэтай рабунку, бо ў шуфлядзе стала й нават у кішэні забітага захаваліся грошы. Забілі не ўначы, а ўдзень ды ў доме, што знаходзіцца ў самым цэнтры гораду й літаральна за трыццаць крокаў ад паставага міліцыянера. Яму, сямідзесяцігадоваму дзеду, паводле пратаколу, праламалі чэрап чымсьці падобным да цагляны. Зразумела, што ў 30-х гадах забойцаў доўга не шукалі й знайшлі ў самы дзень забойства. Гэта былі быццам-бы шаснаццацігадовая пляменьніца Пэна і ейны жаніх. І хоць у часе адкрытага суда над імі іхная вінаватасць відавочна для ўсіх нічым не была даведзеная, іх прысудзілі да найбольшага тэрміну знявольнення ў канцэнтрацыйных лягерах. Аднак сам Віцебск іх тады забойцамі не прызнаў.

Тысячы віцяблянаў прыйшлі правесці Юрыя Пэна ў ягоную апошнюю дарогу. Прыйшлі аддаць яму разьвітальнае „бывай” і прыхільнікі ягонага таленту, і прататыпы ягоных шмат якіх пэрсанажаў із сваймі дзецьмі ды ўнукамі. На іхных вачах можна было пабачыць шчырыя сьлёзы, як і пачуць іхны непадроблены плач, выкліканы балючай стратай вернага сябра. А за пахавальнай працэсіяй, якая расцягнулася на два кілямэтры, бегла з гістэрычным крыкам псыхічна хворага пажылага жанчына, што калісьці адбілася на Пэнаўскім партрэце дзяўчыны, звар’яцела пасля пагрому.

Мае рацыю Л. Дробаў, калі свой кагадзе згаданы мной артыкул канчае высноваю: „У гісторыю беларускага жывапісу Пэн увайшоў як цудоўны мастак-жанрыст, пясняр гарадзкой беднаты, пясняр роднай Віцебшчыны”.

Аднак уважаю за патрэбнае дадаць – пясняр ня толькі беднаты, а ўсяго народу. Таму хочацца думаць, што на ягонай магіле на Пескавіцкім габрайскім могільніку ўжо стаіць адпаведны народнаму

мастаку помнік, што на тым доме, дзе ён жыў і тварыў, ёсць мэмарыяльная дошка, што аднэй зь віцебскіх вуліцаў нададзена ягонае сьветлае імя. І хоць амаль 40 год прайшло пасля пакутнае сьмерці Юрыя Пэна, але ўрэшце-рэшт трэба адшукаць і пакараць ягоных запраўдных забойцаў.

Зь ліставаньня⁴¹⁵

5 сьнежня 1950 году
Саўт Рывэр

Шаноўны Спадар Рэдактар!⁴¹⁶

Хочацца думаць, што мае нарысы „Не чарнілам, а крывёю” спадабаліся Вам і чытачам „Нового Русского Слова”. Не сумняваюся таксама і ў тым, што яны не прыйшліся даспадобы рэдактару „Русского Голоса”, чытачы якога ў сваёй большасьці, на вялікі жаль, – беларусы старой эміграцыі. Спадзяюся ў найбліжэйшым часе даслаць Вам артыкул, прысьвечаны варварскаму зьнішчэньню бальшавікамі на Беларусі амаль усіх помнікаў рэлігіі, гісторыі й мастацтва. А яшчэ больш, чым пра помнікі, хочацца напісаць пра шчырых працаўнікоў, замардаваных у шматлікіх савецкіх засьценках.

Адначасна зьвяртаюся да Вас, Спадар Рэдактар, зь вялікай просьбай, хоць яна й ня мае непасрэднага дачынення да газэты. Калісьці ў мяне была неблагая бібліятэка (каля 10 тысяч тамоў) і карціны работы вядомых мастакоў. Усё гэта часткова зьнікла падчас вобыхаў і арыштаў, а часткова – падчас вайны. У остэрбайтарскай торбе я змог прывезьці ў Нямецчыну дзясятка-другі кніг і столькі-ж карцін. Сярод іх ёсць акварэль Ільлі Яфімавіча Рэпіна „Тры пальмы” (матуў вядомага лермантаўскага верша) і карціна (аловак) – „Дзяўчына, звар’яцелая пасля пагрому” работы Юрыя Майсеевіча Пэна – у мінулым майго добрага знаёмага. Цяпер абставіны (я маю сям’ю й трэці тыдзень бяз працы) прымушаюць мяне прадаць гэтыя дзьве карціны, але хочацца, каб яны трапілі куды-небудзь у музэй або клуб. Магчыма, Вы, Спадар Рэдактар, ведаеце, каму можна іх прапанаваць, тым больш, што я не збіраюся прасіць за іх многа: мне проста сорамна прадаваць іх (карціна Пэна – ягоны падарунак), але жыцьцё вымушае...

Прабачце за клопаты.

⁴¹⁵ Арыгіналы лістоў перахоўваюцца ў архіве Юркі Віцьбіча (Фундацыя Пётры Крэчэўскага, Нью-Ёрк).

⁴¹⁶ Ліст да рэдактара газэты „Новое Русское Слово” (Нью-Ёрк).

Шчыра ўдзячны Вам Юрка Віцьбіч

5 ліпеня 1958 году
Нью-Ёрк

Шаноўны Спадар Стукаліч!

Зь вялікай цікавасьцю прачытала Ваш артыкул пра мастака Пэна і ўсё, што звязана з горадам Віцебскам. Я нарадзілася й правяла сваё дзяцінства ў Віцебску, і ў памяці зьберагліся ўспаміны пра гэты чужоўны горад, людзей, што яго насялялі, і пра тое, што складала прывабнасьць гэтага гораду.

Буду Вам вельмі ўдзячная, калі Вы мне падкажаце, дзе і якія матар’ялы можа атрымаць пра Віцебск і дзе можна ўбачыць літаграфіі або карціны Пэна, якія я, верагодна, не адзін раз бачыла ў дзяцінстве.

Дзякую яшчэ раз за падараваную радасьць і дазвольце папрасіць Вас напісаць яшчэ пра Віцебск, Беларусь і пра жыцьцё ў гэтым краю.

Шчыра, з пашанай
Дора Давідсон

22 ліпеня 1958 году
Саўт Рывэр, Нью Джэрзі

Шаноўная Спадарыня Давідсон!

Прашу прабачэньня, што са спазьненьнем адказваю на Ваш ветлівы ліст, за які вельмі ўдзячны – для літаратара гэта вялікая маральная падтрымка. Мне прыемна, што Вам спадабаўся мой нарыс пра Пэна й Віцебск. Сам я закаханы ў гэты горад, а з Пэнам, нягледзячы на вялікую розьніцу ў гадах, сябраваў.

Вас цікавіць, дзе і якія матар’ялы можна атрымаць пра Віцебск і дзе можна ўбачыць літаграфіі альбо карціны Пэна. Я мог-бы прыслаць Вам доўгі сьпіс літаратуры пра Віцебск, але ён будзе без карысьці, бо ў ЗША наагул, а ў Славянскім аддзеле Нью-Ёркаўскай Публічнай Бібліятэкі, у прыватнасьці, такой літаратуры амаль няма. І ўсё-ж, калі не памыляюся, там ёсьць: Россия. Под ред. В. П. Семёнова. Том IX. Верхнее Поднепровье и Белоруссия. СПб. Издание А. Ф. Девриена. 1905. Натуральна, што гэта кніжка састарэла, як і яе аднагодак, Ваш пакорны слуга, але гістарычны матар’ял у ёй не згубіў сваёй вартасьці. Віцебску ў гэтай кнізе прысьвечаны пэтытам старонкі 453-459, а на ўкладцы зьмешчаны краявіды гораду.

Мне пісаць пра Віцебск значна памагаюць тыя абставіны, што некалі я займаўся археалягічнымі раскопкамі ў самім горадзе і ягоным навакозьлі, кіраваў навуковай экспэдыцыяй па ўліку помнікаў гісторыі й мастацтва, працаваў над гісторыяй Віцебскіх фабрык і

завадаў і г.д., а яшчэ, фігуральна кажучы, праглынуў пуд архіўнага пылу. Шмат пісаў пра Віцебск і Беларусь у розных пэрыядычных выданнях і ў асобна выдадзеных маіх кнігах. Мая асабістая бібліятэка ў Віцебску (каля 10 тысяч тамоў) згарэла на пачатку вайны, але некалькі дзясяткаў кніг я ўсё-ж дацягнуў да Саўт Рывэр. Між іх альбом з краявідамі Віцебску, Полацку, Дзьвіны й г.д. (каля 100 здымкаў), матар’ялы экспэдыцыі па ўліку помнікаў гісторыі й мастацтва (каля 50 здымкаў), вялікі плян Віцебску (1904 году), некалькі карцін, а між іх „Чорная Тройца” Юдовіна й Пэна – партрэт дзяўчынкі, якая звар’яцела пасля пагрому, – падарункі саміх мастакоў. У ЗША зноў сабраў неблагую й немалую бібліятэку, выпісваю амаль усё, што выдаецца там пра Беларусь.

З каталёгаў „Международной Книги” ведаю, што ў гэтым годзе ў Менску павінна выйсьці з друку кніжка пра Віцебск са шматлікімі ілюстрацыямі. Я ўжо замовіў яе для сябе ў Лёндане, дзе ёсьць адна кнігарня, якая прадае (таньней, як у Нью-Ёрку) кнігі, выдадзеныя ў СССР. Калі Вас гэтая кніга зацікавіць, дашлю Вам адрас лёнданскай кнігарні, дарэчы, ніякага авансу пры папярэдняй замове не патрабуецца. Але, зразумела, што гэтая кніга яшчэ больш тэндэнцыйная за вышэйназваны том IX і патрабуе вельмі крытычнага падыходу да яе.

З большасці маіх уласных краявідаў Віцебску, Дзьвіны й г.д., з пляну Віцебску, з карцін Пэна і Юдовіна зроблены фотакопіі адным ньюёркаўскім віцэблянцам са старой эміграцыі, які прывязджаў у Саўт Рывэр. Калі палічыце патрэбным, я магу выслаць ягоны адрас і адначасна яго папярэдзіць.

На эміграцыі я, улічваючы абставіны, што пішу толькі ў вольны час, надрукаваў параўнальна багатая пра Беларусь і Віцебск на рускай мове, але значна больш – на беларускай.

Калі Вас зацікавіць, я магу прыслаць даведнік пра надрукаванае мною ў рускіх пэрыядычных выданнях. На беларускай мове ў мяне ёсьць кніжка, выдадзеная ў Мюнхэне, – „Плыве з-пад Сьвятое Гары Нёман”, у ёй – пра Беларусь і пра асабліва дарагі мне Віцебск, пра „Ідэл міт зайнэм фідэл”, пра Кагальны Роў у Гомлі, школішча ў Магілёве й г.д.

На жаль, ня ведаю, ці выйшла з друку кніжка на габрайскай мове пра Віцебскую габрайскую суполку, кніжку меўся выдаць Vitebski Benevolent-Association і Vitebski branch Arbeiter Ring 224. Калі Вы ня маеце гэтай кнігі, прыйшла адрас Камітэту па яе выданні.

Аднак пара й спыніцца.

Яшчэ раз прашу прабачэння за мой спозьнены адказ.
Прашу пісаць, калі будзе вольны час і жаданьне.
Юры Стукаліч

13 красавіка 1961
Нью-Ёрк

Высокапаважаны Спадар Віцьбіч!

Толькі сёння прачытала Ваш артыкул, што з'явіўся нядаўна ў „НРС” і зноў з асаблівым задавальненнем – тыя радкі, у якіх Вы ўпамінаеце пра Віцебск і гісторыю ўсяго гэтага краю.

Выпадкава толькі што нечакана знайшла Ваш першы ліст, дзе Вы так замілавана пішаце пра гэты горад. Я атрымала й Ваш другі ліст, але ўсё неяк была занятая й не паспела адпісаць, да таго-ж неяк і не ўспаміналася ні пра дзяцінства, ні пра Віцебск. Вы пішаце ў сваім лісьце: „Я закаханы ў гэты горад”. Мусіць, гэты горад сапраўды мае асаблівую прывабнасць. Ня так даўно мне прыйшлося гаварыць з адным чалавекам зь Беларусі. І калі я сказала, што гэты край знаю, ён узрадаваўся: „Няўжо Вы й мой горад ведаеце – Віцебск?”. І мы вельмі ажыўлена ўвесь вечар прыгавалі вуліцы, назвы, плян гораду і цудоўную Дзьвіну і мост празь яе, што вядзе да вакзалу. Мой ліст атрымаецца задоўгі, калі пачну зноў згадваць Дзьвіну, Губэрнатарскі сад, каменныя масты сярод гораду, скляпеньні гандлёвага раду й званіцу, дзесьці там, за турмой... Ён многа расказваў пра Віцебск у гады Другой вайны й бальшавізму, пра тамтэйшых людзей, моцных, лаяльных, але зь нейкай хітрынкай, пра тое, як разросся горад, як многа новых фабрык і які пабудавалі новы вялікі мост – цуд тэхнікі!

Як бачыце, „нашага палку пабольшала”, ёсьць яшчэ людзі ў Амэрыцы, якія захавалі ўспаміны пра Віцебск, ягоныя ўзгоркі, ягоныя навакольныя лясы. (А такіх зьмешаных лясоў нідзе ва ўсім сьвеце ня знойдзеш!).

Я працую ў бібліятэцы Калюмбійскага ўнівэрсытэту, і праз мае рукі праходзяць новыя выданьні рускіх кніг. Мне ўжо некалькі разоў трапляліся кнігі пра Беларусь і Віцебск. А ў адной кнізе ўбачыла малюнак берагу ў Полацку, там, дзе ўздымаецца гэтая знакамітая, здаецца, апетая ў цудоўным вершы Блока „Белая царква”.

Буду Вам паведамляць, калі знайду што-небудзь, звязанае з Беларуссю. Дзякую за зьвесткі пра кнігі, названьня ў Вашых лістах. Спадзяюся ўлучыць момант прачытаць іх, пакуль што часу вельмі мала, але ўсё-ж з прыемнасцю падзялілася з Вамі сваімі ўражаньнямі

й „пяшчотнымі пачуццямі” да ўсяго гэтага краю зь ягонай сапраўднай своеасаблівай рамантыкай.

Пастараюся ў наступным больш акуратна адказваць на лісты. З прывітаннем і найлепшымі пажаданнямі

Дора Давідсон

13 траўня 1961 году

Саўт Рывэр

Шаноўная Спадарыня Давідсон!

Прабачце, што са спазьненнем адказваю на Ваш ветлівы ліст ад 13.4.61 г., за які вельмі ўдзячны. Мне прыемна, што Вам спадабаўся мой чарговы артыкул у „НРСлове”, дзе прыгадваюцца Віцебск і Беларусь. Наагул, дзякуючы гэтым сваім публікацыям, я пазнаёміўся з многімі віцяблянамі і час ад часу зь імі лістуюся.

Зайздросчу Вам, што, працуючы ў такой вядомай і вялікай бібліятэцы, як бібліятэка Каломбійскага ўнівэрсытэту, Вы маеце магчымасьць знаёміцца з новымі выданьнямі кніг, дзе ўпамінаюцца Віцебск і Беларусь. Ёсьць такія кнігі і ў маёй сыціплай асабістай бібліятэцы, якая лічыць каля 2 тысяч назваў. Аднак, маючы ў мінулым вопыт падсавецкага грамадзяніна, я крытычна стаўлюся да савецкіх выданьняў. Вось таму, напрыклад, новы мост празь Дзьвіну, пра які Вы чыталі, я-б не назваў цудам тэхнікі. Нягледзячы на маю закаханасьць у Віцебск, павінен зазначыць, што гэты новы мост, па якім я неаднойчы праходзіў, ва ўсіх адносінах саступае многім амэрыканскім мастам, а тым больш такім надзвычайным, як мост Вашынгтона ў Нью-Ёрку або мост праз праліў Залатыя Вароты ў Сан-Францыска. Апошнія, сапраўды, – цуда тэхнікі.

Я ня ўпэўнены, што менавіта тая царква на беразе ў Полацку, здымак зь якой вы бачылі, апетая Блокам у вершы „Белая царковь”. Але затое яна – Сафійскі сабор – упамінаецца яшчэ ў „Слове аб палку Ігаравым”. Яе мury часткова захавалі сыцены тысячагадовай даўнасьці і такога-ж веку фрэскі на іх.

Дазвольце яшчэ раз падзякаваць Вам за такі добры ліст.

Прашу пісаць, калі знойдуцца час і жаданьне.

Шчыра жадаю ўсяго найлепшага.

Юры Стукаліч

Дора Давідсон
69 Тыман Плэйс
Нью-Ёрк, 27

Высокапаважаны Спадар Стукаліч!

Калісьці мы з Вамі абменьваліся лістамі з нагоды агульных успамінаў пра горад Віцебск. Я даўно Вам не пісала, бо нічога новага й цікавага для Вас расказаць не магла.

Цяпер я працую ў „Radio Liberty Committee”, установе, Вам, безумоўна, знаёмай, і маю доступ да бібліятэкі пры Камітэце, у якой сабрана шмат літаратуры пра сучаснае жыццё ў Савецкім Саюзе. Нядаўна мне трапіўся ў рукі артыкул пра Віцебск у адным з савецкіх часопісаў. Я яго перапісала. Мне здаецца, што гэты артыкул можа Вас зацікавіць, бо ў ім – пра жыццё ў Віцебску перыяду ягонага інтэлектуальнага росквіту. Між іншым, пра той час, калі Марк Шагал арганізаваў там акадэмію, мне здарылася чытаць у амэрыканскіх мастацкіх часопісах. Наагул роля Віцебску, як мастацкага цэнтру, культурна-асьветніцкай праца, што праводзілі нашыя мастакі ў Віцебску, мела немалое значаньне для культурнага й мастацкага жыцця наагул.

Тут, у Нью-Ёрку, мне надарылася сустрэць аднаго з вучняў Ю. М. Пэна. Хаця я сама й не паспела стаць вучаніцай Пэна, імя ягонае мне памятнае й па ўласных успамінах, якія, дарэчы сказаць, уваскрасілі Вы сваім артыкулам пра трагічнае жыццё гэтага, як я потым даведалася, вялікага працаўніка мастацтва.

У „Art Student League”, гэта значыць, у тутэйшай ньюёркаўскай акадэміі, працуе выкладчыкам мастак Брэйнін (Breinin, Raymond), які ў сваёй біяграфіі адзначае, што ён вучыўся ў Юрыя Пэна ў Віцебску. Я зь ім пазнаёмілася й расказала яму, што шмат чаго зьведала пра жыццё й сьмерць Пэна з Вашага артыкула. Ён сам – ураджэнец Віцебску, выехаў адгуль адзінаццацігадовым хлопчыкам у Амэрыку, але вельмі цікавіцца й мала чаго ведае пра жыццё Пэна пасля свайго ад'езду.

Я й з гэтай прычыны таксама хацела Вам пісаць, бо спадар Брэйнін піша пра Віцебск, а галоўным чынам яго будзе цікавіць Ваш артыкул, што калісьці зьявіўся ў „Новом Русском Слове”.

Вось бачыце, я думаю, Вам прыемна будзе пачуць, што зярняты, пасеяныя ў Вашым любімым горадзе, далі ўсходы на амэрыканскай зямлі.

Трэба сказаць, што і Шагал упісаў слаўную старонку ў гісторыю нашага гораду, і многія іншыя, а ў гэтым артыкуле, што я вам пасылаю, яго рэзка крытыкуюць і сьмяюцца зь ягонага наватарства й самабытнасьці.

Я Вам паведамляю мой новы адрас: Dora Davidson. 69 Teman Place, apt 59. New York, 27, 100027, а таксама адрас установы, дзе я працую. Калі будзеце пасылаць якія-небудзь матар’ялы, то прашу Вас пасылаць на адрас офіса, які падаю ніжэй: Radio Liberty Committee. 30 East 42 Street. New York, Room 49.

З глыбокай пашанаю й найлепшымі пажаданнямі, з надзеяй, што пасланы артыкул Вам прыдасца да Вашай працы, а калі не, дык проста прынясе асалоду.

З прывітаньнем.

Дора Давідсон

29 сакавіка 1965 году
Нью-Ёрк

Высокапаважаны Спадар Стукаліч!

Карыстаюся вольнай хвілінкай, каб падзякаваць Вам за адказ на мой ліст. Я вельмі рада, што прысланы мной артыкул Вам спадабаўся. Пасылаю Вам дадатковыя звесткі: імя аўтара і іншае.

Ці чытаеце Вы па-ангельску? У мяне захаваўся артыкул з ангельскага часопісу таксама пра гэты пэрыяд жыцця Віцебску. Пры выпадку перашлю яго Вам.

Я дала Ваш адрас спадару Брэйнину. Рэйманд Брэйнін выехаў з Віцебску адзінаццацігадовым хлопчыкам і з таго часу вестак адтуль ня мае, чуў толькі ад Шагала пра тое, што мастак Пэн быў забіты. Верагодна, ён Вам напіша, бо яго вельмі цікавіць лёс Пэна.

Прозьвішча Марковіч мне ведама па дзіцячых успамінах. Відаць, Віцебск валодае нейкім шармам, нездарма ўсе з такім захапленьнем успамінаюць яго, нават амэрыканскі кампазытар Арон Копланд назваў свой музычны твор „Віцебск”. Я мяркую напісаць да яго й запытацца, чаму? Верагодна, таксама зямляк!

З прывітаньнем і найлепшымі пажаданнямі

Дора Давідсон

16 красавіка 1965 году
Саўт Рывэр

Вельміпаважаная Спадарыня Давідсон!

Дзякую за Ваш ліст і за прозьвішча аўтара прысланага раней Вамі артыкула пра Юрыя Майсеевіча Пэна. Карыстаюся выпадкам яшчэ раз падзякаваць за яго.

Магчыма, Вы чыталі ў „НРСлове” мой артыкул „Віцебская берасьцяная грамата”. А ён-жа – старажытны наш горад, як зазначыў

у „Жизни Арсеньева” Іван Бунін, і, разам з тым, заўсёды... юны, жыццярэадны. Цяпер там вясна – такая непадобная на тутэйшую. На Дзвіне крыгаход, празь нейкі час пойдучь па ёй параплавы і пацягнуцца плыты. Так хацелася-б сустрэць вясну на Мядзведжай гары – ёсць такая маляўнічая мясцовасць на беразе Дзвіны пад Віцебскам. Недалёка ад яе й Здраўнева, дзе жыву калісьці Ілья Яфімавіч Рэпін. Абстрагуючыся ад свайго веку, хочацца нагадаць:

Іль у молодца крылья связаны,

Іль пути ему все заказаны...

Вы ўпамынулі пра „Віцебск” амэрыканскага кампазытара Арона Копланда. Мне давялося чуць гэты музычны твор па тэлебачанню. На жаль, я слаба разбіраюся ў мадэрнай музыцы, магчыма, таму яна нічым не напамніла мне Віцебск.

А да Віцебску яшчэ мае адносіны мой добры знаёмы Рыгор Якаўлевіч Арансон, артыкулы якога час ад часу друкуюцца ў „НРСлове”. Ня ведаю толькі, ці ўраджэнец ён Віцебску, але жыву ён там яшчэ ў першыя гады савецкай улады.

Прашу пісаць, калі будзе час і ахвота.

З самымі найлепшымі пажаданнямі

Юры Стукаліч

5 жніўня 1958 году

Бэвэрлі Гільс

Высокапаважаны Спдар Стукаліч!

Зь вялікім задавальненнем прачытаў Ваш артыкул у „НРС” ад 29 чэрвеня „Памяці Юрыя Пэна”. Я сам нарадзіўся ў Віцебску і выехаў з гэтага гораду ў 1912 годзе, а потым наведваў Віцебск у 1918 годзе і быў там некалькі дзён.

З усёй нашай вялікай сям’і толькі адзін мой брат заставаўся там жыць і быў па-зверску забіты ў час акупацыі немцамі, пра што я даведаўся з кніжкі пра злачынствы немцаў.

Мяркую па Вашым артыкуле, што Вы – віцяблянін, і калі гэта так, то цікава пачуць, калі Вы апошнім часам былі ў Віцебску?

У сваім артыкуле Вы ўпамінаеце кніжку „Ветер скорости”, і я прашу Вас паведаміць мне, ці будзе яна цікавая для мяне як віцябляніна – прысьвечана гэтая кніжка цалкам Віцебску ці толькі мімаходзь закранае яго?

Калі Вам ня надта складана, прашу таксама паведаміць, дзе я магу знайсці і купіць гэтую кніжку.

Прабачце за клопаты.

21 верасня 1958 году
Саўт Рывэр

Высокашаноўны Самуіл Саламонавіч!

Вельмі ўдзячны за Ваш ветлівы ліст – для літаратара ён зьяўляецца вялікай падтрымкай. Мне прыемна, што Вам прынёс задавальненне мой нарыс „Памяці Юрыя Пэна”. Сам я закаханы ў Віцебск, а з Юрыем Майсеевічам Пэнам, нягледзячы на вялікую розніцу ў гадах (ён нарадзіўся ў 70-х, а я – у 1905), сябраваў.

Вы не памыляецеся, мяркуючы, што я – віцяблянін. Праўда, нарадзіўся я ў Вяліжы Віцебскай губэрні, але перад вайной, пасля бадзяння па СССР, некалькі гадоў жыў у Віцебску. На пачатку вайны дайшоў разам з жонкаю (яна віцяблянка) пехатою да Вяліжу. Між іншым, сталінскі загад пра „голую зямлю” знішчыў і маю віцебскую асабістую бібліятэку, у якой было каля 10 тысяч кніг. Празь некаторы час Вяліж стаўся фронтам, і ў канцы красавіка 1942 г. я вярнуўся ў Віцебск, а пакінуў яго, гэта Вас цікавіць, увосень 1943. Дарэчы сказаць, гэты адыход і вяртанне знайшлі сваё адлюстраванне ў маім нарысе „Народ сьмяяўся” („НРС” ад 5 верасня 1952), дзе прыгадваецца трагічны лёс тых віцебскіх габраў, якія „схаваліся” ў Вяліжы.

Калі толькі мне не здраджае памяць, з Вашым братам-лекарам я неаднойчы сустракаўся перад вайной. Здаецца, ён нэўрапаталёг. І калі апошняе адпавядае сапраўднасці, я ахвотна напішу вам пра гэтыя сустрэчы, ад якіх захаваліся ў мяне найлепшыя ўспаміны.

Вас цікавіць кніга К. Паўстоўскага „Ветер скорости” ў сувязі зь Віцебскам, які ўпамінаецца ў ёй. Гэтая кніжка прысьвечана паездцы аўтара на аўтамабілі (адсюль і назва) па заходняй частцы СССР. Пра Віцебск у ёй толькі тое, што я зацываваў у сваім нарысе.

А між іншым, калі, на жаль, віцяблян з новай эміграцыі можна пералічыць па пальцах (ні адзін горад на Беларусі не пацярпеў ад фашыстаў і ад бальшавікоў так, як Віцебск), то літаратура пра яго маецца. Калі будзе ў Вас жаданне, магу прыслаць паказчык гэтай літаратуры, якая або ёсць ў бібліятэках ЗША, або яе можна набыць у кнігарнях.

Яшчэ раз дазвольце выказаць сваю шчырую ўдзячнасць за Ваш добры ліст.

Шчыра жадаю Вам усяго найлепшага.

Заўсёды гатовы да паслуг
Юры Стукаліч

25 лютага 1960 году

Высокашаноўны Спадар Стукаліч!

Вялікі дзякуй за Ваш мілы ліст і адрас для заказу кнігі пра Віцебск.

Я, безумоўна, выпішу гэтую кнігу дзеля цікавасці. Але мне вельмі хацелася-б знайсці дзе-небудзь старыя краявіды, паштоўкі, афішы, ілюстраваныя часопісы або газэты мінулага часу (да першай вайны або рэвалюцыі).

Я з жонкай вярнуўся прыблізна тры тыдні таму назад зь пяцімесячнай паездкі. Мы былі 7 дзён у Ленінградзе, 3 тыдні ў Маскве і 4 месяцы ў Парыжы.

На жаль, канец верасня і пачатак кастрычніка для Масквы і Ленінграда – ня вельмі ўдалая пара ў кліматычных адносінах, і мы абое былі ўвесь час прастуджаныя, тым больш, што пасля нашай каліфарнійскай цеплыні – розьніца калясальная.

Наша прастуда вельмі перашкаджала, і мы ня ўбачылі шмат з таго, што хацелі-б, акрамя сваякоў, тэатраў і музэяў. (А наагул мы маглі свабодна сустрэцца і перамяшчацца).

Будаўніцтва ў Маскве асабліва вялікае і ў Ленінградзе – калясальнае, але патрэба ў кватэрах ня меншае. Нягледзячы на тое, што мы бачылі шматмільныя, цалкам новыя забудаваныя раёны, людзі жывуць яшчэ па 3 чалавекі ў адным пакоі, і камунальных кватэр яшчэ не пазбавіліся.

Пачулі шмат займальных анекдотаў, але іх цікавей пераказваць пры асабістай сустрэчы.

На жаль, мы ў Нью-Ёрк ня трапілі, магчыма, праз 2-3 месяцы зьбяромся, тады можна будзе і сустрэцца.

У Парыжы я бачыўся з нашым земляком Маркам Шагалам (дарэчы, ягоная сястра, што жыве ў Ленінградзе, сябруе зь сям'ёй майго брата, і я яе там бачыў), і ён вельмі цёпла прыняў нас у сябе, мы ўспаміналі многае з нашага дзяцінства, агульных знаёмых, сяброў і наагул усё пра наш родны горад.

Я, прызнаюся, быў вельмі крануты ягонай цеплынёй, ласкай і ўвагай, нягледзячы на тое, што ён цяпер заняў вельмі высокае становішча ў сьвеце мастацтва ня толькі Францыі, але і сусьветнага.

Ягоная сьціпласьць, прасты й сяброўскі падыход мяне проста зачаравалі (ягоная жонка таксама вельмі мілая й таксама спрыяла гэтай сымпатычнай атмасфэры).

Шкада, што Вы так далёка жывяце, а то абавязкова мы й з Вамі шмат чаго ўспомнілі-б.

Будзем спадзявацца, падчас нашай наступнай паездкі ў Нью-Ёрк мы зможам папярэдне сьпісацца й сустрэцца.

А пакуль што з найлепшымі пажадаваннямі застаюся

Самуіл Марковіч

12 сакавіка 1960 году

Саўт Рывэр

Высокапаважаны Самуіл Саламонавіч!

Прабачце, што са спазьненьнем адказваю на Ваш ветлівы ліст ад 25.2.60 г. – трохі занядужаў.

Вас цікавіць, дзе можна знайсці краявіды, паштоўкі, афішы й наагул усё друкаванае, што належыць да старога Віцебску. Мая віцебская асабістая бібліятэка (каля 10 тысяч кніг) згарэла падчас вайны, але мне ўсё-ж пашчасьціла тое-сёе дацягнуць да Саўт Рывэру. Акрамя дзьвюх-трох кніжак пра стары Віцебск, маю тут альбом з краявідамі Віцебску, Полацку, Заходняй Дзьвіны й г.д. (каля 100 здымкаў), матар’ялы Віцебскай навуковай экспэдыцыі 1939 г. па ўліку помнікаў гісторыі й мастацтва (53 здымкі), вялікі плян Віцебску (1904 г.), некалькі карцін, а між іх Юдовіна „Чорная Тройца” й Пэна – партрэт дзяўчыны, звар’яцела пасьля пагрому – дарункі мастакоў.

Чатыры гады таму назад віцяблянін са старой эміграцыі, які жыве ў Нью-Ёрку, зрабіў копіі з большасьці гэтых здымкаў, а таксама з карцін Юдовіна, Пэна, з пляну Віцебску й г.д. Я ня маю цяпер зь ім сувязі, але спадзяюся, што ён жывы й здаровы і нэгатывы ў яго захаваліся. Вось ягоны адрас амаль чатырохгадовай даўнасьці: Mr. Stanislaw Cyrski. 122 South 1st Street, Brooklyn, 11, N.Y.

На жаль, ня ведаю, ці выйшла з друку кніжка на габрайскай мове пра Віцебскую габрайскую суполку. Гэтую кніжку меліся выдаць яшчэ ў 1955 г. Vitebski Benevolent-Association i Vitebski branch Arbeiter Ring 224. Адрас Камітэту па выданьню яе быў такі: Mr. N. A. Abramson. 4075 3rd Ave. Bronx 57, N.Y.

Хаця Вы пра гэта ня пішаце, але, магчыма, Вам падчас сваёй цікавай паездкі пашчасьціла наведаць Віцебск? У Маскве, дзе Вы былі тры тыдні, я некалі пражыў дзевяць гадоў – працаваў на яе фабрыках і заводах і зарабляў сабе такім чынам (як сын сьвятара) права на

вышэйшую адукацыю. Наўрад ці нават і там, як і наагул у вялікіх гарадах СССР, будзе ліквідаваны жыллёвы крызіс, пра які Вы ўпамінаеце. Ды й ці толькі жыллёвы? Адзін мой прыяцель быў вельмі зьбянтэжаны, калі атрымаў просьбу зь Менску – дастаць і прыслаць іголку для чысткі прымусаў. У ЗША ня толькі гэтыя прымітыўныя саматужныя іголки, але й прымусы няведамыя.

Прыемна, што наш родны Віцебск даў сьвету Марка Шагала. Хаця, каюся, не разумею мадэрнага мастацтва і ў гэтых адносінах мне бліжэй „правінцыяльны” Юры Пэн. Як бліжэй мне, напрыклад, і Рэпін, зьвязаны, дарэчы, зь Віцебскам. Між іншым, пра гэта у „НРС” (13.11.55) быў мой нарыс „Рэпін на Беларусі”. Тут, у Саўт Рывэры, маю здымкі зь ягонага дому ў Здраўневе пад Віцебскам і, што найбольш каштоўна, – ягоны эскіз акварэлью на лермантаўскі матыў „Тры пальмы”.

Спадзяюся ў гэтым годзе напісаць для „НРС” нарысы пра Полацк і мястэчка Бешанковічы. Як нельга ўявіць сабе Нью-Ёрк бяз хмарачосаў, так немагчыма ўявіць старую Беларусь без шматлікіх мястэчкаў. Там, у Бешанковічах, можна ўбачыць і швэдскія курганы, і вал маршала Сэн-Сіра, і палац, дзе гасьцявалі Пётр Першы, Напалеон, Аляксандар Першы. Менавіта ў гэтым самым палацы Пётр Першы прыняў вядомага пушкінскага казака-ганца, у шапцы якога быў зашыты

Донос на гетмана злодея

Царю Петру от Кочубея.

Між іншым, у Бешанковічах нарадзіўся Юдовін – беларускі Левітан. Ніхто зь беларускіх мастакоў не адлюстравалі на сваіх палотнах з такой цеплынёй беларускія старажытныя цэркаўкі й каплічкі, курганы й прыдарожныя крыжы, як габрай па нацыянальнасьці Юдовін.

Шчыра зычу Вам усяго найлепшага.

Юры Стукаліч

21 сакавіка 1960 году

Бэвэрлі Гільс

Высокашаноўны Спадар Стукаліч!

Даруйце, што менавіта так да Вас зьвяртаюся, бо Ваш першы ліст недзе згубіўся, а Вы, магчыма, наагул не казалі мне, як Вас завуць па бацьку.

Я быў вельмі ўзрадаваны Вашым лістом і пад ягоным уражаньнем пачаў гартаць кнігі, якія маю й на якія даўно ўжо не зьвяртаў увагі. На

вялікі жаль, яны на ідыш, а я ледзь-ледзь умею чытаць на габрайскім жаргоне. Сярод іх і тая кніжка, якая была выдадзена пры ўдзеле спадара Абрамсона, у ёй падаюцца рэпрадукцыі карцін Юдовіна, Пэна, Шагала й прыводзіцца шмат цікавых фактаў пра Віцебск. На адной старонцы гаворыцца нават пра тое, што калі ў 1885г. адкрылася аддзяленьне Дзяржаўнага банка, то мой дзед Лейба Гершман быў выбраны ганаровым старшынёй уліковага камітэту. Менавіта ад ягонага слова залежала, хто ў горадзе атрымае крэдыт, а хто не. У мяне ёсьць фота майго дзеда з мэдалямі, якія ён атрымаў ад цара за сваю адданасьць справе.

Кніжка гэтая добра выдадзеная, але, на жаль, я не разумею тэксту, хаця да дзевяцігадовага ўзросту мяне вучылі габрайскай мове, праўда, усяго толькі па адной гадзіне штодзень, а гэтага аказалася недастаткова, як я цяпер бачу.

Я маю яшчэ адну кніжку з вокладкай, намалёванай Шагалам, яна выйшла прыблізна ў 1957 г. у Ізраілю, але ўжо на старажытнай габрайскай мове. Там я знайшоў на с. 307 здымак маіх бацькоў, а над ім – партрэт дзеда. Але зноў-жа, на вялікі жаль, прачытаць нічога не магу. У гэтай кнізе на с. 135 ёсьць плян Віцебску, але назвы вуліц падаюцца па-габрайску. Можна, гэта перароблены Ваш плян гораду?

Вельмі цікава тое, што Вы пішаце пра Бешанковічы. Я помню гэтую назву, бо мае бацькі трымалі аптovyя мучныя склады, і мне прыпамінаецца, як зь Вяліжу, Бешанковічаў і зь іншых гарадкоў прыяжджалі, асабліва зімою, на санях па Дзьвіне, 40-50 і больш пакупнікоў па муку. Яны начавалі ў нас і суседзяў на дварэ, раніцай наладжвалі сані пяціпудовымі мяхамі мукі й крупаў і ад'яжджалі ў свае мястэчкі. Усё гэта было да першай вайны або, больш дакладна, нават да 1912 г., пакуль я яшчэ жыў там і вучыўся ў Камэрцыйным вучылішчы.

Нас было 10 братоў, і старэйшыя, больш дужыя, заўсёды забаўляліся, наладжвалі спаборніцтвы зь вясковымі грузчыкамі-асілкамі (яны бралі па два пяціпудовыя мяхі адразу на плечы). Усё гэта адышло, мінула, засталася толькі шасьцёра братоў, ды й тыя разышліся па сьвеце.

Тут, у Бэвэрлі Гільс, жыве мой прыяцель Рыгор Глікман, ён нарадзіўся ў Бешанковічах і ўсё ўспамінае нейкі вялікі замак-палац, што належаў самаму буйному магнату-землеўладальніку Храптовічу-Буцянёву (калі я правільна яго называю), з сынам якога ён, Глікман, потым сустрэўся ў Парыжы.

Між іншым, Рыгор Глікман – мастак, ягоная спецыяльнасць – аголенае цела. Ён карыстаецца поспехам тут, у Каліфорніі, і, здаецца, у бліжэйшым часе будзе выстаўляцца ў Нью-Ёрку. Яша Хейфец, які з ім сябруе, мае даволі многа карцін Глікмана, таксама як і Рыгор Пяцігорскі, і Артур Рубінштэйн – усе ягоныя блізкія сябры.

Калі сустрэнецца Вам у газэце аб’ява пра выставу Глікмана, раю яе наведаць (напэўна, у адной з галерэй).

Дарэчы, Глікман дружыў і зь Юдовіным, гэта ён мне сам сказаў, калі ўбачыў у мяне кніжкі на габрайскай мове.

Між іншым, у гэтых дзвюх кніжках зьмешчаны віды Віцебскага вакзалу й лёнапрадзільнай фабрыкі, маста празь Дзвіну й шматлікія здымкі ўраджэнцаў гораду.

Заканчваю на гэтым ліст, дзякую Вам за ўсе звесткі. Жадаю шчасся й поспехаў ва ўсіх справах.

Самуіл Марковіч

11 красавіка 1971 году
Саўт Рывэр

Шматпаважаная Фрыда Барысаўна!

Вельмі прыемна, што ў Вас знайшліся час і жаданьне адразу адказаць на мой ліст, хаця такая апэратыўнасць, як Вы шчыра зазначылі, ня ў Вашым звычаі. Што да мяне, то гэтай акуратнасці перашкаджаюць старэчыя хваробы, якія, дзякуй Богу, яшчэ сумяшчаю з творчай працай і папярэднім уседлівым азнаямленьнем з рознымі матар’яламі.

Аказваецца, мы маем агульную „Alma mater” – Вялікі пэдтэхнікум. Істотная розніца, праўда, што я закончыў яго ў тым годзе, калі Вам было толькі 2 гады ад роду. Мой выпуск (другі) лічыў толькі 14 курсантаў, менавіта: Антаневіч, Багданава, Шчарбакоў, Высоцкі, Загароўскі, Токарава, Мамкіна, Кузьняцоў, Якаўлева, Мухіна, Сеўрукоў, Пухаўцаў, Мамантаў, Кірэнак. Здаецца, пералічыў усіх.

Магчыма, зь некаторымі Вы сустракаліся пазьней. У сваёй большасці – гэта былі тады былыя вяліскія гімназісты й гімназісткі, што данашвалі яшчэ свае форменныя шапкі, шынялі й пэлярынкi. Данашвалі не зь вялікай прыхільнасці да іх, а таму, што ў той час (НЭП), калі й з’явілася пасля ваеннага камунізму амаль усё ў продажы, рэчы былі вельмі дарагія.

Між іншым, яшчэ пры мне пэдтэхнікум перамясціўся з будынку на наберажнай (да рэвалюцыі ў ім было пачатковае гарадзкое

вучылішча, перад вайной – электрастанцыя) у будынак былой мужчынскай гімназіі на Базарнай плошчы.

Хочацца яшчэ ўспомніць пра тое, што ў маю бытнасьць у пэдагэнікуме панаваў модны тады, „звышрэвалюцыйны” комплексны мэтад, які мы ад усёй душы ненавідзелі за ягоную сумбурнасьць і цішжом прысьвячалі яму розныя пароды.

На жаль, не магу паслаць Вам свой нарыс „Народ сьмяяўся” і аповесьць „Лшона Габоа Бйрушалайм”, бо й сам іх ня маю. Знаю толькі, што першы можна выпісаць з архіву „НРСлова”, а другая маецца ў Славянскім аддзеле Ньюёркскай Публічнай Бібліятэкі на 42-ой вуліцы.

І дазвольце цяпер перайсьці да самага істотнага. Вы, зыходзячы з самых лепшых намераў, прапануеце мне перапісвацца з Вашым добрым знаёмым, што жыве ў Вяліжы. Калі-б я, згубіўшы розум і гонар, паслаў яму ліст, то яго арыштавалі-б тут-жа, у той-жа дзень, калі ён гэты ліст атрымаў. Я завочна прысуджаны там да вышэйшай меры пакараньня. І да сёньня маё імя там, як за мінулае, так і за сучаснае, скланяецца й спрагаецца ў розных выданьнях – ад маскоўскіх да вяліскіх.

Запэўніваю Вас, што на маіх руках няма ні кроплі крыві габрайскага народу, да якога ставіўся й стаўлюся з выключнай сымпатыяй і, як стары жаўнер, хацеў-бы разам з гераічнымі салдатамі Ізраілю быць на Суэцкім канале.

Прашу Вас і Вашага мужа прыняць найлепшыя пажаданьні.

Пішыце, калі ласка, калі мая шчырасьць гэтаму не перашкодіць.

З павагай

Юры Стукаліч

1 траўня 1971 году

Саўт Рывэр

Высокашаноўная Фрыда Барысаўна!

Удзячны за Ваш зьмястоўны ліст і каштоўны падарунак. На жаль, не магу належным чынам Вам аддзякаваць і абмяжоўваюся толькі старонкай з газэты „Беларус”, прысьвечанай мне, грэшнаму. Спадзяюся, што беларуская мова Вам больш-менш зразумелая, бо блізкая да расейскай, праўда, не ў такой ступені, як, напрыклад, швэдская да нарвескай.

Вельмі прашу Вас адкінуць усякую боязь, быццам-бы ліставаньне з Вамі адрывае мяне ад працы. Праўда, апошняя паграбуе шмат часу, таму й не дазваляе быць акуратным (што не ў маім характары) у

ліставаньні. Але, разам з тым, лісты ад чытачоў, а тым больш ад зямлячкі, маральна падтрымліваюць, яны дзейнічаюць, як дождж на пасевы. А асабліва, паўтаруся, прыемна ліставацца зь зямлячкай. Хоць я, лічыце, і ўцёк у сваім раннім юнацтве зь Вяліжу, але ён сам тут ні пры чым, і радзіма назаўсёды застанеца непאўторнай радзімай.

Вітаю Вашую любоў да кніг, сярод якіх і сам вырас, ды і цяпер жыву. У вяліскай бібліятэцы маіх бацькоў, у вялікім і ўтульным доме ў Касьцельна-Усьпенскім завулку (Камсамольская вуліца?) іх было каля 8 тысяч, яны згарэлі падчас вайны. Згарэла і мая асабістая бібліятэка ў Віцебску, дзе было кніг каля 3 тысяч. Але чалавек заўсёды абрастае, а ў першую чаргу, для яго любімым. Вось і тут маю кніг ужо больш за 2 тысячы, сярод іх ёсьць і названыя Вамі.

Поўнасьцю разумею Вас як маці, асабліва калі ўлічыць, што дзеці ў Амэрыцы – гэта ня дзеці ранейшага Вяліжу. Мы (маю на ўвазе сваё пакаленьне) былі ў невымоўным захаваньні ад вартых жалю нямых фільмаў, што йшлі ў кінатэатры „Грэзы” на Ільінскай вуліцы (Праспэкт Камінтэрну?). А ў іх распараджэньні – усе каналы каляровага і агучанага тэлебачаньня, радыёпрымачы, якія дазваляюць чуць увесь сьвет, удасканаленыя прайгравальнікі й г.д. Праўда, у дзяцінстве ў мяне былі амаль усе дзіцячыя часопісы („Светлячок”, „Жаваронок”, „Путеводный огонёк”, „Золотое детство”), што выдаваліся ў старой Расеі, грамафон зь вялікай старамоднай трубой, куплены ва ўнівэрсальнай краме Барэнбаўма ў Новых Радах на гандлёвай плошчы, а разам з усім гэтым быў бясспрэчны аўтарытэт бацькоў і настаўнікаў. І ад усёй душы жадаю Вашым дзецям увабраць усе лепшыя традыцыі зямлі Вашынгтона й Лінкольна.

Аднак неабходна й кропку ставіць.

Шчыра жадаю Вам і Вашай сям’і ўсяго добрага ад мяне й маіх.

З глыбокай пашанай. Ваш зямляк

Юры Стукаліч

P.S. Мне часам сьніцца родны мой сад, што спускаецца тэрасамі да ручая Канеўца каля каменнага маста. І заўсёды хвалюе мяне вядомы верш:

Вечерний звон, вечерний звон!

Как много дум наводит он

О юных днях в краю родном,

Где я любил, где отчий дом,

И как я, с ним навек простясь,

Там слушал звон в последний раз!

Толькі пакідаючы назаўсёды Вяліж, я чуў не вячэрні звон (усе ягонья званы былі разьбітыя яшчэ ў 30-я гады), а гул „кацюш” у раёне Кадолава, Жгутоў, Смаленскага бальшака й разрывы снарадаў у самім горадзе.

Яшчэ раз усяго добрага.

Юры Стукаліч

6 ліпеня 1971 году

Саўт Рывэр

Вельмішаноўная Фрыда Барысаўна!

Ня цешу сябе вядомай прыказкай „Лепш позна, чым ніколі”, маючы на ўвазе сваё значнае спазьненне з адказам на Ваш ветлівы ліст ад 24.5.71 г., за які вельмі ўдзячны. Праца над скрыптамі для радыё забірае шмат часу, але, здаецца, я ад іх цяпер пазбаўлюся, а значыць, буду мець больш свабоднага часу. Спадзяюся зноў больш-менш сыстэматычна друкавацца ў „НРСлове”. Гэтая цікавая газета зьяўляецца цяпер большай трыбунай, чым радыё, якое там глушыцца і амаль не даходзіць да слухачоў.

Спадзяюся, Вам прыслалі з „НРСлова” мой нарыс „Народ сьмяяўся”, і мяне цікавіць Вашая думка пра яго. Калі думаеш сёння пра перажытае тады ў Вяліжы, то робіцца, па праўдзе кажучы, даволі жакліва, а ў тых дні адчувалася нейкая абьякавасьць, атупеласьць, уласьцівыя наагул асуджаным. Хацелася-б убачыць, як выглядае родны горад цяпер, зрэдку бываю там... у сьне. Калі Вы маеце краявіды цяперашняга Вяліжу, то буду вельмі ўдзячны, калі Вы іх мне на кароткі час прышляце.

А пакуль што ў нецягпеныні чакаю да сябе ў госьці з Канады земляка, які выехаў у 1964 годзе з Суражу, ураджэнцам якога ён і зьяўляецца. Пазнаёміўся я зь ім праз „НРСлова”, зь ягонага ліста многа чаго цікавага даведаўся, але ўсё-ж яны (лісты) не даюць столькі, колькі жывая гутарка, як Вы зусім правільна зазначылі ў сваім лісьце.

Вы пытаецеся, у чым менавіта саветчыкі мяне абвінавачваюць. Шмат у чым, а гэтае многае можна падагульніць – у нянавісьці да іх, у барацьбе зь імі ўсімі даступнымі для мяне сродкамі. А ў мяне асабіста ёсьць за што іх ненавідзець да апошняга свайго ўздыху. Да таго-ж я літаратар, і маім святым абавязкам зьяўляецца зрываць зь іх маскі, зусім неўласьцівыя іх нутру.

Яшчэ раз прашу прабачэньня за спазьненне з адказам, цяпер спадзяюся быць больш акуратным.

Прашу Вас і Вашую сям’ю прыняць найлепшыя пажаданьні ад мяне й маёй сям’і.

Пішыце, калі ласка.
Шчыра зычу ўсяго найлепшага.
Юры Стукаліч

10 чэрвеня 1969 году
Саўт Рывэр

Шаноўны Юры Сяргеевіч!

Вельмі ўдзячны за Ваш ласкавы ліст ад 30.5.69 г. і яшчэ дзякую за такую прыемную для мяне думку пра мой артыкул „Усіх нас не расстраляеце”. Маючы на ўвазе, што гэта ня столькі артыкул, колькі нарыс, працаваў над ім, пераадольваючы пэўныя цяжкасці, хацелася, каб эмацыянальнасць нідзе не сказала фактаў. І гэтага я, здаецца, дасягнуў.

На чарзе ў мяне артыкул для „НРСлова” „Як Парэчча сталася Дзямідавым”, прысьвечаны гераічнай барацьбе братоў Жыгалавых. А для беларускага друку рыхтую артыкул пра Нясвіскае паўстанне ў красавіку 1919 году. Маю, акрамя ўспамінаў удзельнікаў і сьведкаў, запісаных мною, яшчэ й савецкія матар’ялы. Апошнія патрабуюць асьцярожнага падыходу да іх, але й першыя часам любяць прыхарашыць факты. Маючы пэўны жыццёвы вопыт, у асабліва складаных выпадках разлічваю на нейкае чуцьцё й павінен зазначыць, што яно мяне амаль не падводзіла.

Калі тых або іншых матар’ялаў і няма ў маёй адносна вялікай бібліятэцы, то знаёмыя й нават асабіста не знаёмыя беларусы зь Нью-Ёрку, Вашынгтону, Чыкага, Лёндану, Парыжу, Таронта й г.д. прысылаюць бясплатна фотакопіі. Часам нават бяз просьбы з майго боку, а ў спадзяваньні, што яны, гэтыя матар’ялы, мяне зацікавяць. Прычым, ня толькі тое, што мае адносіны да антыбальшавіцкай барацьбы (гэта прысылаецца мне ў першую чаргу), але й да розных іншых праблемаў, закранутых у маёй творчасці.

Вітаю Ваш добры намер напісаць кніжку пра антыбальшавіцкую барацьбу й не сумняваюся, што яна будзе вельмі каштоўная для шырокага кола чытачоў. Ужо 20 гадоў я выразаю з газэтаў і некаторых часопісаў найбольш цікавыя для мяне публікацыі, а потым раскладаю іх па асобных папках, лік якіх большы за тысячу. І ў папках „Чырвоная/Савецкая армія” й „Грамадзянская вайна” маю амаль усе вашы выдатныя артыкулы, пачынаючы з 1961 году, як, напрыклад, „Мировой пожар”, „Зубы дракона”, „Впечатления и факты”, „Вольное поражение” й г.д., і заканчваючы Вашым апошнім зьмястоўным лістом „Разгром или разгром” у „НРСлове” ад 7.6.69. Маю таксама й

пярэчаньні Вашых апанэнтаў, такіх, як Паўловіч (нешта не чуцно пра яго), Далгоў, Бальшухін, Паўлікоўскі. Між іншым, з апошнім у мяне даўняе і ўстойлівае ліставаньне: ён родам зь Менску. Усё гэта, разам узятая, дае мне права яшчэ раз зазначыць, што ваша кніжка будзе вельмі патрэбная, і ад душы жадаю Вам усялякіх посьпехаў.

Вельмі буду рады праз Вашае ласкавае пасрэдніцтва пазнаёміцца са сп. Драчалуцкім. Спадзяюся, што і ён будзе рады гэтаму, тым больш, што на эміграцыі амаль няма суражан і веліжан, як і наагул віцяблян. На фотакартцы, пра якую Вам пісаў, на носе прасторнай лодкі сядзіць сярод дзесяці пасажыраў да неверагоднасьці малады кадэт, магчыма, гэта і ёсьць сп. Драчалуцкі ў дзевяці-дзесяцігадовым узросьце. Дасталася мне гэтая картка, як „ваенны трафей”: усе экспанаты й фонды Віцебскага гістарычнага музэю немцы выкінулі праз вокны на вуліцу. Разам зь іншымі жыхарамі я сёе-тое з выкінутага падабраў, яно было стаптанае нямецкімі ботамі й шыпамі і ўжо часткова зьнішчылася дажджом. Між гэтым падабраным ёсьць цяпер у мяне акварэль І. Я. Рэпіна „Тры пальмы” на вядомы лермантаўскі матыў (Рэпін меў маёнтак Здраўнева пад Віцебскам, я пісаў пра гэта некалі ў „НРСлове”), пагоны генэрала Духоніна, пячатка Беларускай Народнай Рады 1918 году, калекцыя асыгнацыяў Белых урадаў часоў грамадзянскай вайны й г.д., а таксама і ўспомненая фотакартка. Мяркую, што яна была ў музэйным фондзе „Заходняя Дзвіна”. На яе адваротным баку алоўкам напісана: „Упадзеньне Ўсвятчы ў Дзвіну”.

Жадаю Вам усяго найлепшага.

Пішыце, калі ласка, калі будуць час і жаданьне.

У глыбокай пашане

Ваш Юры Стукаліч

P.S. Пасьля публікацыі „Ўсіх нас не расстраляеце” знайшоў (падводзіць у старасьці памяць) у сваім вялікім архіве матар’ялы, дзе маецца рапарт невядомага афіцэра палкоўніку Канстанціну Езавітаву – прадстаўніку Рады БНР у Латвіі і Эстоніі. Рапарт датычыцца партызанскага руху ў Віцебскай і Смаленскай губэрнях. У ім згадваюцца браты Жыгалавы, Грамабой, Воранаў і шэраг іншых партызанаў, такіх, як славуты „Барон Кіш” (Бельскі ўезд), „Князь Сярэбраны” – Волкаў (Духаўшчынскі ўезд) і іншыя. Спадзяюся прыгадаць іх у артыкуле „Чаму Парэчча сталася Дзіямідавым”.

Яшчэ раз усяго добрага.

24 жніўня 1952 году
Гранд Рапід, штат Мічыган

Высокашаноўны суайчыньнік Юры...

(на жаль, ня ведаю Вашага імя па бацьку)!

Зь вялікай цікавасьцю прачытаў Ваш артыкул у „НРСлове” ад 18.08.52. Шмат сумных і адначасна дарагіх успамінаў прабудзіў ён у мяне.

Справа ў тым, што я нарадзіўся ў 1898 г. у Полацку на Ніжне-Пакроўскай вуліцы, г. зн. амаль каля падножжа Сафійскага сабору. Вучыўся я ў Віцебску ў Духовнай сэмінарыі, побач з Успенскім саборам, дзе сэмінарысты бывалі пастаянна, а я нават сьпяваў у хоры. Нарэшце ў эміграцыі (з 1920 г.) я жыў у Вільні й сотні разоў праходзіў, зьняўшы шапку перад Вострабрамскай Божай Маці, Старыя Вароты.

Балюча й цяжка, чытаючы артыкул, дазнавацца пра варварствы сталінскіх нелюдзяў – ворагаў нашых і ўсяго чалавецтва. Няўжо нам так і наканавана памерці на чужыне, ня ўбачыўшы нашай радзімы свабоднай і адпомшчанай за ўсе злачынствы?

Я паходжу са старой беларускай сям’і. Бацька мой усё жыццё служыў у Віцебскай губэрні ў ведамстве Міністэрства Фінансаў і быў бухгалтарам і казначэем у Полацку й Дрысе. Між іншым, у ягоным ведамстве па фінансах у Віцебску ў Казённой Палаце служыў таксама нехта Стукаліч, можа, Ваш родзіч? А ў Аляксееўскай гімназіі вучылася разам з маімі сёстрамі гімназістка, таксама Стукаліч, я знаў яе – румяная бландзінка з доўгай касой. Яшчэ юнаком я цікавіўся беларускай мінуўшчынай і, між іншым, дзейнасьцю віцебскага гісторыка і археалёга Сапунова. Шмат цікавага й карыснага давала наша сэмінарская фундамэнтальная бібліятэка (таксама зьнішчаная „дабрадзеямі роду чалавечага”).

Я ня буду злюўжываць успамінамі, іх многа, і не хачу Вас стамляць. Хачу толькі запытацца ў Вас, зь якой крыніцы Вы атрымалі зьвесткі пра разбурэньне Вострай Брамы ў Вільні? Справа ў тым, што пра гэтае варварства я чуў яшчэ ў Нямецчыне некалькі гадоў таму назад. Каб праверыць гэтыя чуткі, я напісаў у Лёндан праваслаўнаму (польскай юрысдыкцыі) архіепіскапу Саве (цяпер ужо нябожчыку) і атрымаў адказ, што чуткі быццам-бы не пацьвердзіліся – Вострая Брама цэлая. Зрэшты, нельга быць упэўненымі ў паўнацэннасьці зьвестак, якія меў Сава, бо ён сам жыў толькі чуткамі.

Ці ня можаце Вы паведаміць, дзе магчыма купіць або атрымаць кнігі па гісторыі, этнаграфіі, археалёгіі й г.д. Беларусі,

Паўночна_Заходняга Краю, Старой Літвы на беларускай або рускай мове. Такая літаратура дае мне шмат задавальнення, ва ўсякім разе, больш, чым палітыка нашай беларускай эміграцыі, якая разьдзіраецца нутранымі грамадзкімі й царкоўнымі спрэчкамі й да гэтай пары не стварыла агульнага й прадстаўнічага руху.

Чакаю адказу.

Моцна паціскаю Вашу руку й застаюся з пашанай

Ніл Валянцінавіч Мілоўскі

15 верасня 1952 году

Саўт Рывэр

Высокапаважаны Ніл Валянцінавіч!

Вельмі ўдзячны за Ваш ласкавы ліст, і велікадушна прабачце, што зь некаторым спазьненнем адказваю на яго. Ён тым больш прыемны, што дасланы суайчыньнікам, які добра знаёмы з падзеямі, фактамі і асобамі, зь якімі я, у сваю чаргу, хацеў-бы пазнаёміць чытачоў „НРС”.

Мне добра знаёмая Ніжне-Пакроўская вуліца, дзе Вы нарадзіліся. Яшчэ ў 6-7-гадовым узросьце я разам з бацькам гасьцяваў тут у свайго дзядзькі, судовага следчага Івана Іванавіча Папова. Успамінаецца дом з высокімі прыступкамі, зашклёнай вэрандай і невялікім садам, які стаяў наводдаль ад вуліцы й быў абмежаваны з аднаго боку абрывам, а з другога – сыяноў Кадэцкага корпусу. Мой бацька жартам называў гэты сад „адным зь вісячых садоў Семіраміды”. А на Верхне-Пакроўскай вуліцы ў 1877 г. нарадзілася мая маці, якая жыве тут са мною ў добрым здароўі.

Знаёмая мне й Дрыса, дзе служыў Ваш бацька. Успамінаюцца дзьве царквы, касьцёл і маляўнічыя могілкі на ўскраіне. Мясцовы помнік 1812 г. быў спачатку павалены большавікамі, але праз колькі гадоў ізноў пастаўлены – на новым месцы. На плошчы большавікі таксама паставілі няўклудны драўляны помнік на магіле 13 чырвонаармейцаў, якія патанулі ў 1939 г. ў Дзьвіне ў першы дзень нападу СССР на Польшчу.

Віцебскую Духоўную сэмінарыю, дзе Вы вучыліся, за год перад Вашым нараджэньнем закончыў мой бацька. У ёй настаўнічалі ў розныя гады мае сваякі. Пры большавіках да вайны ў будынку сэмінарыі размяшчаўся політэхнікум. Усьпенскі сабор яны спачатку выкарыстоўвалі як склад „Заготзерно”, а потым узарвалі адначасна з Уваскрэсенскай Рынкавай царквой.

Успомнены Вамі Стукаліч не зьяўляецца маім родзічам, але добра знаёмы мне як аўтар цэлага шэрагу краязнаўчых прац. Яго расстралялі

большавікі ў лютым 1919 году. Гімназістка Аляксееўскай гімназіі („румяная бландзінка з доўгай касой”) – ягоная малодшая дачка, сяброўка маёй жонкі, якая вучылася ў Марыінскай гімназіі.

Цікавае супадзенне. У той дзень, калі я атрымаў Ваш ліст, дзе Вы ўспамінаеце пра Аляксея Парфёнавіча Сапунова, я закончыў і паслаў у адзін беларускі навуковы часопіс вялікі нарыс „У пошуках Альгердавага Шляху”, прысьвечаны ягонаю памяці ў сувязі са стагоддзем з дня яго нарадзін. Ён нарадзіўся ў 1852 г. у мястэчку Ёсвяты, а памёр 2 кастрычніка 1924 г. у Віцебску. Яшчэ ў 1922 г. А. П. Сапуноў страціў зрок і памёр амаль што галоднай смерцю, затраўлены савецкім прапагандовым друкам. Толькі смерць пазбавіла яго ад непазбежнай высылкі. Ягоная магіла на Трайчанкоўскіх могілках з часам згубілася, і толькі ў 1939 г. яе адшукалі і аднавілі супрацоўнікі навуковай экспедыцыі, сярод якіх былі і ягоныя вучні.

Звесткі пра знішчэнне Вострай Браны ў Вільні я атрымаў яшчэ чатыры гады таму назад з польскай газеты „Kronika”. Яна тады паведамляла, што Вострую Брану большавікі знішчылі таму, што яна нібыта перашкаджала вулічнаму руху. Ня ведаю, ці знішчэнне Вострай Браны адпавядае праўдзе, але застаецца фактам тое, што, па-першае, большавікі, спасылаючыся на перашкоды для вулічнага руху, сапраўды знішчалі помнікі рэлігіі, гісторыі, мастацтва (Іверская капліца, сьцены Кітай-гораду, Трыумфальныя Вароты й г.д. у Маскве), а па-другое, „Kronika” здаецца сур’ёзнай газэтай.

Вас цікавіць, дзе можна набыць кнігі, прысьвечаныя гісторыі, этнаграфіі, археалёгіі й г.д. Беларусі. На гэтае пытанне адказаць не магу. Здаецца, нідзе. Хаця час ад часу артыкулы й нарысы па гэтых пытаннях сустракаюцца амаль ва ўсіх беларускіх перыядычных выданнях. Учора паслаў Вам некаторыя з гэтых выданняў, я іх атрымліваю бясплатна й часам па некалькі экзэмпляраў.

Ліст мой атрымаўся задоўгі.

Прашу пісаць, калі будуць час і жаданне.

Прашу прыняць прывітанне ад маёй сям’і.

Шчыра жадаю Вам усяго найлепшага.

Юры Стукаліч

22 верасня 1952 году

Дарагі суайчыньнік Юры Аляксандравіч!

Вельмі ўзрадаваў мяне Ваш ліст. Цяпер я разумею, чаму Вы так доўга не адказвалі – навуковая праца забірае ўвесь час. У сувязі з

Вашым адказам у мяне ўзьніклі новыя пытаньні і ўспаміны, якімі я хацеў-бы з Вамі й Вашай сям'ёй падзяліцца.

З Полацкам, дзе жыла мая сям'я на Ніжне-Пакроўскай вуліцы ў доме адстаўнога і, можа, вядомага Вашай маме генэрала Аргмакава, а таксама з Дрысай у мяне звязаны ўспаміны дзяцінства і юнацтва. Полацк, безумоўна, больш цікавы, бо ён быў (дарэчы, і ёсьць) старым гістарычным горадам, дзе сыяды даўніны сустракаюцца на кожным кроку. Таму і ўражаньняў у мяне пра яго значна больш.

Яшчэ ў маленстве, капаючыся ў пяскох Замкавай гары, каля падножжа Сафійскага сабору, мы з аднагодкамі знаходзілі чарапы й косьці, а таксама рэшткі зьездзенай часам зброі воінаў, палеглых у розных гістарычных бойках. Думаю, што ўсё, знойдзенае намі, можна аднесьці да эпохі Стэфана Баторыя, які штурмам браў Замкавую гару, выпясыняючы войска расейскага ваяводы Шарапцева. Здаецца, сярод нашых знаходак не было рэчаў, звязаных з 1812 годам, бо ў той час баі ішлі не на Замкавай гары, а ў навакольні Полацку. І сапраўды, калі мы знаходзілі якія-небудзь прадметы за межамі гораду, напрыклад, у лясох і пяскох угодзьдзяў Еўфрасінеўскага манастыра (там амаль кожны год мы жылі на лецішчы), то ўсё гэта значна адрозьнівалася ад знаходак на Замкавай гары: і косьці, і чарапы былі сьвязэйшыя — больш позьнія. Знаходзіліся й манэты, я сабраў іх ладную калекцыю. Вось тады й прачнулася ў маёй сьвядомасьці цікавасьць да гісторыі й старажытнасьці.

Але галоўныя ўспаміны, без сумненьня, пра Віцебск, дзе пачалося ўжо больш сьвядомае жыцьцё пасталелага фізычна й духова юнака. Калі я вучыўся ў Духоўнай сэмінарыі, то жыў на прыватнай кватэры ў Вераб'ёвым завулку (канец Варапаеўскай вуліцы), у свайго дзядзькі Мікалая Мілоўскага, які служыў у губэрнскай Земскай Управе, а потым у другога дзядзькі – Вечаслава Селязьнёва (матчынага брата), чыноўніка Кантрольнай Палаты, які наймаў кватэру ў доме Карзенкі за Віцьбай. Дочкі Карзенкі вучыліся ў Марыінскай гімназіі.

Але маё маладое сэрца больш цягнулася тады да гімназіі Аляксеўскай, можа, таму, што там вучыліся сёстры й было больш знаёмых. Прыгадваецца й хваляваньне пры сустрэчах з такімі гімназісткамі, як, напрыклад, сёстры Старыковічы або сёстры Ірочнікавы, зь якімі хоць і ня быў знаёмы, але часам сустракаўся на Замкавай вуліцы.

Думаю, што Вашай жонцы прыемна будзе ўспомніць некаторых настаўнікаў Духоўнай сэмінарыі, якія адначасна вучылі і ў Марыінскай гімназіі. Гэта Іван Пятровіч Вінаградаў (памёр у 1911 г.),

Іван Фёдаравіч Іваніцкі (памёр у 1917 або 1918 г.), Мікалай Венямінавіч Полазаў (ягоны лёс мне невядомы), Аляксей Аляксеевіч Краснеўскі (лёс невядомы), Канстанцін Мікалаевіч Махаеў (лёс невядомы). Шмат гадоў знаў і быў на пахаванні ў 1917 г. дырэктара Марыінскай гімназіі Міхаіла Іванавіча Лебедзева. (Мая маці ў свой час таксама вучылася ў гэтай гімназіі).

Віцебск я пакінуў у 1918 г. пасля забойства доктара генэрала Грыгаровіча й судзьдзі Бялыніцкага-Бірулі, а таксама зьверскага забойства на вуліцы Дрысы гарадзкога галавы – выключна шляхетнага, высакароднага Пятра Сямёнавіча Шахурына. У той час мяне ахапілі такая агіда й распач, што я вырашыў назаўсёды парваць з „дабрадзеямі роду чалавечага”. У 1918 г. я пайшоў дабравольцам у армію генэрала Юдзеніча, і тады-ж пачалася мая эміграцыя, што цягнецца й да сённяшняга дня.

Амаль увесь час эміграцыі я жыў у Гародні й Вільні і працаваў у кнігавыдавецтвах, між іншым, трымаў у Вільні кніжную кантору польскіх пэдагагічных выданняў і вучэбных дапаможнікаў, такіх, як глёбусы і атласы. Кніжны гандаль мне ўдалося часткова ўзнавіць і ў Нямецчыне – у апошнія пяць гадоў майго жыцця ў Мюнхэне. Там я меў рассыльную кнігарню пад назвай „Кніга – Поштай”. На жаль, тут, у Амэрыцы, я вымушаны здабываць сабе кавалак хлеба на мэблевай фабрыцы паліроўшчыкам – працай цяжкай і бяздушнай.

Я дзякую Вам за пасланыя Вамі літаратурныя й гістарычныя матар’ялы, хаця, мусіць, па віне пошты я іх яшчэ не атрымаў. Беларускімі праблемамі я заўсёды цікавіўся. Дарэчы, з прычыны нягоды й міжусобнай барацьбы шматлікіх беларускіх групавак я не бяру ніякага ўдзелу ў іхным жыцці, лічу, што такія зьявы толькі шкодзяць нацыянальнай беларускай справе, ствараюць у іншаземцаў уражаньне, што „невядома з кім гаварыць”, і сьведчаць пра нашу слабую арганізаванасьць. Я-б гарача вітаў аб’яднаньне ўсіх беларускіх групавак у адзін цэнтар, сцэмантаваны Праваслаўнай Кананічнай Царквой. На царкоўным грунце можна было-б многае зрабіць, бо толькі Царква можа стаяць па-над усімі групамі. У гэтым выпадку і я мог-бы аказваць пасільную дапамогу як асоба, блізкая і па выхаваньню, і па адукацыі да духоўнага сьвету.

Пад канец свайго ліста хачу яшчэ расказаць сёе-тое пра сябе. Мне зусім няведамы лёс маіх бацькоў і сёстраў. Як пайшоў я на эміграцыю, так і ня ведаю, што зь імі. Знаю толькі, што бацькі жылі ў Савецкім Саюзе недзе ў Вобалі, пад Полацкам, а сёстры павыходзілі замуж за

настаўнікаў. На ўсякі выпадак, называю іх прозьвішчы па мужу: Вера Валянцінаўна Петухова й Наталья Валянцінаўна Лапацінская.

Спробы звязацца зь імі падчас Другой сусьветнай вайны аказаліся безвыніковымі, а нямецкі Чырвоны Крыж пасьля росшукаў даў адказ: „У названых месцах невядомыя”. Я спрабаваў сам паехаць у Віцебскую губэрню, але немцы не далі пропуску. На ўсякі выпадак, напісаў Вам пра гэта.

Вельмі буду рады і ўдзячны, калі атрымаю ад Вас адказ і на гэты ліст. Калі Вы ня маеце часу, то, можа, Вашая жонка напіша колькі слоў.

Прывітаньні Вам і Вашай сям’і, цісну Вашу руку й застаюся з пашанай

Ніл Мілоўскі

1 кастрычніка 1952 году
Саўт Рывэр

Высокашаноўны Ніл Валянцінавіч!

Удзячны за Ваш ласкавы ліст ад 22 верасьня. Крыўдна, што Вы не атрымалі маіх двух пакункаў зь беларускімі пэрыядычнымі выданьнямі, дзе часткова асьвятляюцца тая праблема, якія Вас цікавяць. Ва ўсякім разе, калі Вы й да сёньня не атрымалі іх, пайду „скандаліць” на мясцовую пошту.

На жаль, у бытнасьць маю *там* мне нічога не было ведама пра лёс Вашых бацькоў і сёстраў. Усё-ж на працягу двух-трох бліжэйшых тыдняў я спадзяюся сустрэцца з трыма беларусамі, што жылі ў раёне Вобалі і, магчыма, ад іх што-небудзь пачую. Затое ў самім Віцебску ўжо ў ваенны час я пазнаёміўся зь Мілоўскім, якога, здаецца, звалі Аляксандрам. Калі не памыляюся, то гэта Ваш стрыечны брат. Ён незадоўга перад вайной прадаў свае два дамы на Галубятніцкай вуліцы й перабраўся ў дом на Вераб’ёвай вуліцы. Калі пры наступе немцаў на Віцебск усе гэтыя дамы згарэлі, то Аляксандар Мілоўскі зноў пабудаваў сабе дом на Вераб’ёвай вуліцы. Пры адыходзе немцаў ён быў прымушаны імі, разам з усімі жыхарамі Віцебску, эвакуавацца. Ага, ледзь не забыўся, падчас вайны Аляксандар Мілоўскі скончыў у Віцебску пастырскія курсы, але ня ведаю, ці быў ён пасьвечаны ў сьвятары, здаецца, не. Апошні раз мы бачыліся ў Менску, і ён гаварыў мне, што архіепіскап Філафей накіроўвае яго ў Жыровіцкі манастыр для ўдасканаленьня ведаў царкоўнага ўставу.

Калі не памыляюся, то, здаецца, мы з Вамі асабіста знаёмыя й пазнаёміліся ў Мюнхэне, на кватэры сп. Родзевіча. Я, наядджаючы зь

беларускага ДП лягеру Міхельсдорф, каля Кама, у Мюнхэн, спыняўся або ў Родзевіча, або ў „Доме Міласэрнага Самарытаніна”, дзе, магчыма, у нас былі агульныя знаёмыя. Помняцца мне і аб’явы Вашага прадпрыемства ў рускіх газэтах таго часу.

Шкада, але мае асабістыя ўспаміны ня могуць цалкам супасці з Вашымі, бо я нарадзіўся ў 1905 г. і вучыўся ў Вяліскай Мужчынскай гімназіі, закончыў якую мне ня даў „Вялікі Кастрычнік”. У далейшым я атрымаў закончаную адукацыю, але пераадолеўшы вялікія жыццёвыя цяжкасці й вельмі далёка ад нашага гораду, бо я – сын сьвятара, г. зн., адпаведна савецкай тэрміналогіі, – „сацыяльна варожы, а таму пераследны”. Затое жонка мая, якая ўвесь час жыла ў Віцебску на Галубятніцкай вуліцы, добра помніць усіх названых Вамі настаўнікаў і сваіх сябровак – Ірочнікавых, Карзенкаў і інш. Сумна, але мне думаецца, што далейшы жыццёвы шлях усіх гэтых цікавых і жыццярадасных гімназістак быў усеяны шыпамі, бо яны належалі да тых слаёў грамадства, якія асабліва пераследваліся бальшавікамі.

Спачуваю Вам у сувязі з Вашай цяжкай працай на фабрыцы. Спачуваю тым больш, што тое-ж маю і я. Толькі грузчыкам адпрацаваў я тут больш за год. Цяпер часова бяз працы, атрымліваю 26 даляраў на тыдзень, як беспрацоўны, і выкарыстоўваю гэты час для літаратурнага й журналісцкага занятку. Жонка працуе на швейнай фабрыцы. І ўсё-ж – дзякуй Богу за ўсё. Мне „ў мінуту жыцця трудную” заўсёды ўспамінаюцца дзясяткі маіх дарагіх сяброў – беларускіх пісьменьнікаў, паўстанцаў і партызанаў. Многія зь іх замучаны бальшавікамі, іншыя й дагэтуль пакутуюць на Калыме. І вось таму ў вольны час я пішу, каб расказаць тым, хто ня ведае або ня верыць, пра невыказныя пакуты падсавецкіх народаў, а сярод іх і нашага – беларускага.

Вы маеце рацыю, калі пішаце пра міжусобную грызню сярод беларускай эміграцыі, што падрывае ейныя і без таго нязначныя сілы і ейны аўтарытэт у вачах эміграцыі іншых народаў. Аднак аб’яднаньне гэтых варожых групавак вакол Праваслаўнай Кананічнай Царквы немагчыма. Беларускі народ, асабліва ягонае эміграцыя, падзяляецца на два веравызнаньні – праваслаўнае й каталіцкае. На жаль, і беларускія праваслаўныя архіпастыры на эміграцыі аказаліся не на вышыні. Гэты горкі вывад я зрабіў на аснове свайго блізкага, асабістага знаёмства зь імі, бо неаднойчы бываў у іх у Тырсгайме як рэфэрэнт веравызнанняў пры беларускіх цэнтральных палітычных і грамадзкіх арганізацыях. Ва ўсякім разе, я цяпер адышоў ад усякай

палітычнай дзейнасьці нашай эміграцыі й займаюся ў вольны час выключна літаратурай і журналістыкай.

Аднак я злоўжываю Вашым часам.

Прашу прыняць прывітаньні ад маёй сям’і.

Шчыра зычу Вам усяго добрага.

Юры Стукаліч

5 кастрычніка 1952 году

Высокашаноўны Юры Аляксандравіч!

Дзякую Вам за ліст ад 1 кастрычніка й сьпяшаюся сказаць, што атрымаў два вялікія пакункі беларускіх выданняў, якія прыйшлі на другі ці на трэці дзень пасьля майго ліста. Шмат цікавага й карыснага знайшоў я ў гэтых матар’ялах. Калі ў Вас будуць яшчэ такія часапісы, асабліва з Вашымі артыкуламі, прысылайце іх адразу, буду вельмі ўдзячны.

Нечаканымі й цікавымі аказаліся для мяне Вашыя звесткі пра Аляксандра Мілоўскага. Гэта сапраўды мой стрыечны брат, які жыў яшчэ да рэвалюцыі на Галубятніцкай вуліцы. Ён на 10-12 гадоў старэйшы за мяне, і, калі ён яшчэ жывы, я не ўяўляю яго старым чалавекам з лысай галавой, хаця ён і тады меў ужо ладную лысіну. Безумоўна, ён павінен ведаць пра лёс маіх бацькоў і сёстраў, але невядома, ці трапіў ён на эміграцыю і ці будуць дзейнымі пошукі яго па газэтах. Ва ўсякім разе, улавіўшы ягоную сувязь з архіепіскапам Філафеем, я адначасна пішу гэтаму апошняму ў Вісбэдэн (Эўропа). Можна архіепіскап Філафей ведае, ці трапіў брат зь Менску або Жыровіц на эміграцыю.

Зь сям’ёй Родзевічаў, якія выехалі ў Аўстралію, у Мюнхэне мы з жонкай падтрымлівалі блізкае знаёмства. Няма сумненьня, што калі Вы бывалі ў доме Ёсевалада, то пазнаёміўся з вамі і я. На жаль, сярод шматлікіх дзеячаў і гасьцей, бываўшых у Родзевічаў, мне цяжка Вас прыпомніць, і гэта вельмі шкода, бо многія пытаньні, закранутыя ў нашым ліставаньні, адпалі-б самі па сабе, калі-б яшчэ ў Мюнхэне я даведаўся, што Вы зь Віцебску.

Што да Вяліжу, то адтуль мне былі вядомыя толькі браты Зьміцер і Барыс Савіцкія – сэмінарысты, сыны тамашняга сьвятара. Па неправераных чутках, Барыс быццам-бы трапіў на эміграцыю ў ангельскую зону.

Вельмі прыемна пачуць, што Вы былі рэфэрэнтам па веравызнаньнях, гэта робіць наша знаёмства яшчэ больш цікавым.

Праблемы беларускай царквы мне блізкія яшчэ й таму, што я па адукацыі ў пэўнай ступені асоба духоўная, жонка мая – шматгадовая рэфэрэнтка Гарадзенскай Духоўнай Кансысторыі. Яшчэ ў 1913 г. я прысутнічаў у Віцебску пры хіраганіі архімандрыта Панцеляймона, будучага мітрапаліта, цяпер ужо нябожчыка, галавы Беларускай Аўтакефальнай Царквы. А ў 1944 г. мы з жонкай былі эвакуяваныя разам зь епіскапам у Нямеччыну ў Францэнсбад і жылі там пры архіярэях.

Пакідаючы ў баку асобу нябожчыка мітрапаліта Панцеляймона, які фактычна ня меў ніякага ўплыву на справы Царквы, я хачу сказаць, што сярод тых, хто застаўся ў жывых, знаходзіцца ў Нямеччыне законны намеснік мітрапаліта Беларускай Аўтакефальнай Царквы архіепіскап Філафей, а ў Аўстраліі – япіскап Афанасій. У мяне няма сумненняў адносна іхнай поўнай і сур’ёзнай адданасці беларускай Царкве й беларускаму народу; гэтыя архіярэі, акрамя 100-працэнтнага беларускага паходжання, маюць і вышэйшую духоўную адукацыю. Невыказна цяжкія ўмовы ваенных і паваянных гадоў вымушалі да розных юрыдычных фармулёвак нашай Аўтакефальнай Царквы, аднак не змянілі яе сутнасці й цэльнасці і асабліва кананічнасці, г. зн. разуменьня боскай ласкі, якое выходзіць за рамкі людзкіх уплываў і выключае магчымасць змен пры дапамозе чалавечай сілы. Таму я думаю, што слова за нашай Царквой, і таму ня варта губляць надзею на нашае аб’яднаньне пад яе нейтральнай надпартыйнай апекай. Гэта маё сыціплае меркаваньне.

Калі што-небудзь пачуеце пра маіх родных, пішыце. Часпісы прысылайце.

Прывітаньне Вам і Вашай сям’і ад мяне й маёй жонкі.

Цісну руку. У глыбокай пашане

Ваш Н. Мілоўскі

16 студзеня 1953 году

Высокашаноўны Юры Аляксандравіч!

Віншую Вас з сям’ёй з Новым Годам і Калядамі. Маё некалькі запозьненае віншаваньне з прычыны пераезду й рамонту новай кватэры перадаю з самымі найлепшымі пажаданьнямі на 1953 год.

Атрымаў я і ад уладыкі Філафея навагодняе віншаваньне разам з адказам на маё пытаньне адносна Аляксандра Мілоўскага. На жаль, ён нічога ўспомніць ня можа, за выключэньнем прыезду ў Менск зь Віцебску двух дэлегатаў з Царкоўнага Адзелу Гарадзкой Управы. Магчыма, адзін зь іх і быў А. Мілоўскі.

У мяне ніякіх навін няма. Жыццё ўсё такое-ж аднастайнае, як і папярэднія два гады побыту ў Амэрыцы. Трэба цяжка працаваць і... спадзявацца на перамены. Але я ўжо 35 гадоў на эміграцыі жыўлюся надзеямі, і гэта „жыўленьне” парадкам надаела.

Вельмі буду рады, калі прышляце, як і раней, літаратуру й газэты.

Прывітаньне Вам зь сям’ёй ад мяне й маёй жонкі.

З глыбокай павагай

Н. Мілоўскі

24 сакавіка 1957 году

Саўт Рывэр

Вельмішаноўны Ніл Валянцінавіч!

Колькі лет, колькі зім! Я ня ўпэўнены ў тым, што Вы атрымаеце гэты мой ліст (магчыма, у Вас новы адрас), і тым ня менш, пішу. Вельмі мала на эміграцыі, параўнальна зь іншымі гарадамі Беларусі, віцяблян, а таму ім неабходна між сабою час ад часу пераклікацца. Што можа быць больш прыемнае за ўзаемны абмен успамінамі пра старажытны, прыгожы й родны Віцебск!

Аднак, акрамя ўспамінаў, на мяне (напэўна, таму, што я – Юрка *Віцьбіч*) яшчэ ўскладзена лёсам місія памагаць землякам у пошуках звестак пра іхных родных і блізкіх. А для мяне прыемна й тое, што я стаў у гэтых адносінах для віцяблян на эміграцыі чымсьці накіталт цэнтру і, залежна ад сваіх магчымасьцяў, стараюся быць ім карысным. Зь цягам часу ў мяне ўсё больш пашыраецца кола знаёмых, што жылі некалі на Замкавай, Вакзальнай, Шасэйнай, на Пескаваціку, на Ялагах і г.д. Гэтае кола выходзіць за межы Віцебску, распасьціраецца на ўсю Віцебшчыну, і ня менш радасна завязваць кантакты з ураджэнцамі Полацку, Вяліжу, Гарадка, Суражу, Янавічаў, Ушачаў і г.д. У сувязі з гэтым мне цяпер, магчыма, удалася хоць нешта даведацца пра лёс Вашых бацькоў і сёстраў. Адзін з маіх новых знаёмых жыве дзесьці каля Вобалі, я прану Вас толькі ўдакладніць месца жыхарства й род заняткаў Вашых бацькоў.

У сваю чаргу, спадзяюся, што празь мяне (або непасрэдна) Вы паможаце віцяблянину сп. Цяцёрскаму, які шукае звестак пра свайго друга Ксенафонта Васільевіча Спасакага, пляменьніка Стукаліча, расстралянага бальшавікамі ў 1919 г. У адным са сваіх лістоў Вы ўспамінаеце менавіта пра гэтага Стукаліча, а таму, магчыма, што-небудзь чулі й пра Спасакага. Прабачце, што не папярэдзіў Вас пра гэта й Ваш адрас падаў сп. Цяцёрскаму. Магчыма, Вы ўжо атрымалі ліст ад

яго, а калі не, то напішыце, калі ласка, пра Спасакага мне, калі наагул што-небудзь пра яго вам ведама.

Коротка пра сваё асабістае. Працую на фабрыцы, у вольны час я літаратар і журналіст. Сystsэматычна друкуюся ў розных выданнях, нядаўна ў Мюнхэне выйшла мая кніжка, прысьвечаная Беларусі, пішу скрыпты для радыёстанцыі „Вызваленне” й г.д. Акрамя ўсяго гэтага, радуся, што магу дапамагчы віцяблянам у пошуках сваякоў і знаёмых. Ад нашай, у вузкім сэнсе гэтага паняцця, эміграцыйнай палітыкі я, які некалі прымаў у ёй самы актыўны ўдзел, цяпер вельмі далёка адышоў. Справа ў тым, што гэта скрозь вузкалобая, парою проста местачковая, „палітыка” толькі перашкаджае мне, як журналісту, быць палітыкам у змаганні за вызваленне маёй Радзімы – Беларусі.

Спадзяюся ў блізкім часе атрымаць ад Вас ліст.

Прашу прыняць прывітаньне ад маёй сям’і.

Шчыра зычу Вам усяго найлепшага.

Ваш Юры Стукаліч

29 сакавіка 1957 году
Рочастар, Нью-Ёрк

Вельмішаноўны Юры Аляксандравіч!

Вы мелі рацыю – ліст Ваш мне даслаў з Гранд Рапіда, дзе я больш не живу. Цяжкія ўмовы маёй пяцігадовай працы на фабрыцы выклікалі цэлы кош хваробаў, звальненьне з фабрыкі (фактычна неабходнае, але юрыдычна дабравольнае, што не дае права на дапамогу), згублены заробак і пераезд з Гранд Рапіда ў Рочастар да сваякоў. Ужо некалькі месяцаў сяджу тут, падлечваюся й шукаю працу, пакуль што беспаспяхова, бо ранейшая „ламавая” стала не пад сілу, пражываю свае невялікія зьберажэньні, якія ўдалося сабраць за папярэдні час. Сумна. Ці ня так?

Ліста ад сп. Цяцёрскага я пакуль што не атрымаў. Але калі-б і атрымаў, то ня змог-бы яго парадаваць якімі-небудзь звесткамі пра К. В. Спасакага – такога чалавека я ня ведаю. Дзядзьку ягонага, сп. Стукаліча, ведаў, галоўным чынам, мой бацька па службе ў адным і тым-жа ведамстве Віцебскай Казённой Палаты. Бацьку майго ў Вобалі наўрад ці хто можа ведаць, пры бальшавікох ён быў ужо стары й жыў у адстаўцы ў сясьцёр. Адна зь іх, Вера Петухова, па апошніх звестках, падчас вайны пераехала ў мястэчка Сэнна, там яе сьлед згубіўся. Муж яе і яна настаўнікі.

Вельмі рады я, што Вам удалося выдаць у Мюнхэне кніжку. Калі Вы яе атрымаеце, адзін экзэмпляр прышліце мне з рахункам. Буду ўдзячны.

Што да беларускай месачковай палітыкі, то я называю яе „кухоннай”: сваёй развальнай пазыцыяй (вось ужо каля 40 гадоў) яна ніякай барацьбы з бальшавікамі не вядзе, а, наадварот, аблягчае ім барацьбу з намі.

Карыстаюся выпадкам і шлю Вашай сям’і й Вам віншаваньні са сьвятам блізкага дня Нараджэньня Хрыстова.

З пашанай

Ваш Н. Мілоўскі